דעת רבי אליעזר (מ"ד). וחכמים אומרים שפטור הוא מלשלם, כיון שבשעה שהיה בדרך היה עני, ואז נטל מתנות עניים כדין. והלכה כחכמים (שם, רע"ב ד"ה עני).

טו. לרבי אליעזר שצריך לשלם תמורת מתנות העניים שנטל, למי נותנם?

שנותן לעניי עירו (מלאכ"ש).

בעל השדה, אף על פי שהוא עני, אינו יכול ליטול לעצמו מתנות עניים משדהו, ולמדוהו חז"ל ממה שאמרה התורה ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזוב אותם, וקוראים את הפסוק כאילו כתוב לא תלקט לעני, מכאן למדו אזהרה לבעל השדה עני שאסור לו ליטול הלקט לעצמו, והוא הדין לשאר מתנות עניים. במשניות להלן מבואר מיהו הנקרא בעל השדה לענין זה ומי לא.

משנה ה'

טז. מי שמחליף פירותיו עם פירות עני ממתנות עניים, אלו פירות חייבים ואלו פטורים מן המעשרות?

הנותן תבואה או פירות לעני תמורת מה שלקט העני, מה שנתן לו העני שהוא של לקט שכחה ופאה פטור מן המעשר, ומה שנתן בעל הבית לעני מתבואתו חייב במעשר, וחייב לעשר קודם שיתן אותו לעני (מ"ה, רע"ב ד"ה המחליף ד"ה ושל).

יז. באיזה אופן יכול בעל שדה לקבל מעשר עני משדהו?

שנים שקיבלו את השדה באריסות למחצה לשליש ולרביע, והם עניים, אסורים לקחת לעצמם מתנות העניים של השדה, כיון שעל ידי אריסותם הם נעשים כבעל הבית, ובעל הבית עני אסור בלקט של שדהו, שנאמר לא תלקט לעני, מכאן אזהרה לעני שלא ילקט לעצמו הלקט שלו, וחייב להפריש מעשר עני ולתת אותו לעני אחר. ומכל מקום כל זה הוא דוקא כל אחד על חלקו, שעל חלקו הוא נעשה כבעל הבית, ולא על חלק חבירו, ולכן מותרין ליתן זה לזה מתנות עניים, זה נותן לזה חלקו מעשר עני, וזה נותן לזה חלקו מעשר עני (מ"ה, רע"ב ד"ה שנים וד"ה באריסות, מלאכת שלמה).

יח. עני שקיבל שדה כדי לקצור, האם מותר ליטול לעצמו מתנות העניים של שדה זה, מתי, ומדוע?

המקבל שדה לקצור, אסור בלקט שכחה ופאה ומעשר עני ממה שקוצר (מ"ה). אמר רבי יהודה, אימתי הוא אסור, בזמן שקיבל ממנו שדה לקצור על מנת שיתן לבעל הבית מחצה שליש ולרביע, שאז זכה במחובר, ולכן אסור לקחת לעצמו מתנות עניים כמבואר לעיל. אבל אם אמר לו בעל הבית שליש מה שאתה קוצר יהיה שלך, אז לא זכה רק בתלוש ואינו נקרא בעל השדה כלל, ומותר בלקט ובשכחה ובפאה, ואסור במעשר עני (שם, רע"ב ד"ה שקבלה).

יט. כשאמר לו בעל השדה שליש מה שאתה קוצר יהיה שלך, מדוע אסור לקחת המעשר עני לעצמו?

מכיון שמעשר עני ניתן רק מן התלוש, וכשהוא תלוש כבר זכה בחלקו ולכן אינו יכול ליטלו לעצמו (תוי"ט ד"ה ואסור, מלאכ"ש).

כ. מדוע יכול ליטול שכחה לעצמו, הלא גם היא חיובה רק בתלוש?

אף על פי ששכחת העמרים היא בתלוש, בשעת העימור, מכל מקום כאן פטור הואיל ואינו נקרא קצירך הואיל ולא זכה אלא בתלוש (רע"ב ד"ה שקבלה).

כא. לעיל פ"ד מ"ו מבואר כי לרבי יהודה גר שנתגייר לאחר קצירה חייב בשכחה. לפי האמור כאן מדוע חייב, והרי בשעת קצירה היה גוי?

גר שנתגייר לאחר קצירה שהוא חייב בשכחה לרבי יהודה כמבואר שם, היינו משום דסוף סוף שדה זה הוא שלו ונקרא שדך, ולכן חייב, מה שאין כן באופן הנ"ל שאינו שדהו וגם לא נקרא קצירך כיון שלא זכה רק בתלוש (רע"ב ד"ה שקבלה).

כב. גר שנתגייר אחר שנקצרה שדהו, מאיזה מתנת עניים נפטר?

פטור מן הלקט הואיל ועיקרו במחובר, ואז היה גוי, ואחר הקציר אינו מתחייב, שבזמן הקציר לא נקרא קצירך הואיל והיה אז גוי (רע"ב ד"ה שקבלה).

משנה ו'

כג. המוכר את שדהו, מי מותר במתנות העניים, באיזה אופן, ומדוע?

מי שמכר לחבירו את שדהו והקמה הצומחת בה, המוכר מותר במתנות העניים אם הוא עני, והלוקח אסור, שהמוכר שוב אינו בעל השדה והרי הוא כשאר עניים. אבל מכר את הקמה בלבד ושייר השדה לעצמו, שניהם אסורים בלקט שכחה ופאה, שאצל המוכר אני קורא שדך ואצל הקונה אני קורא קצירך (מ"ו, רע"ב ד"ה המוכר שדהו וד"ה המוכר מותר).

כד. האם מותר לאדם לשכור פועל עני ולהתנות עמו שחלק משכרו יהיה מה שבנו של הפועל ילקט אחריו, ומדוע?

לא ישבור אדם את הפועל על מנת שילקט בנו אחריו (מ"ו), דהיינו שעל ידי כן הפועל מנכה לו מן השכירות, משום שנמצא פורע חובו משל עניים (רע"ב ד"ה על מנת).

כה. האם מותר לאדם להתערב בנטילת הלקט על ידי העניים, ומה אומר על זה הכתוב?

מי שאינו מניח את העניים ללקט, או שהוא מניח את אחד ואחד לא, או שהוא מסייע את אחד מהן, הרי זה גוזל את העניים. ועל זה נאמר אל תסג גבול עולים (מ"ו), כלומר שבמקרא כתוב עולם, ועל זה אומרים אל תקרי עולם אלא עולים. ופירושו, יש אומרים שעולים הם עולי מצרים, והכוונה, שלא תשנה האזהרות שבתורה שנתנה ליוצאי מצרים. ויש אומרים שעולים אלו בני אדם שירדו מנכסיהם, וקורא להם עולים לשון כבוד, כדרך שקורין לעיור סגי נהור (רע"ב ד"ה אל תסג).

בגמרא חולין משמע שעני התובעו ראשון יכול להוציאו מידו. ובירושלמי אמרו

שני סוגי שכחה מצינו בתורה, שכחת עומר ושכחת קמה. שכחת עומר היא כששוכח לקחת עומר מן העומרים שבשדה, ושכחת קמה היא כששוכח לקצור מן התבואה שבשדה, שבשני האופנים ציותה התורה להשאירם לעניים ולא לקחתם. במשניות הבאות מבוארים דיני שכחה, מתי הוי שכחה ומתי לא.

משנה ז'

כו. העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעל הבית, מתי הוא שכחה ומתי לא?

העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעל הבית, אינו שכחה (מ"ז). וזה דוקא כשבעל הבית בשדה, שאז הוא זוכה בעומר זה, אבל בעל הבית בעיר הרי הוא שכחה אף על פי שלא שכחו בעל הבית (רע"ב ד"ה ולא שכחו).

כז. העומר ששכחו בעל הבית ולא שכחוהו פועלים, האם הוא שכחה?

שכחו בעל הבית ולא שכחוהו פועלים, הרי זה אינו שכחה (מ"ז).

כח. באיזה אופן אין העומר שכחה אף על פי ששכחוהו גם בעל הבית וגם הפועלים?

עמדו עניים בפניו או שחפוהו בקש, ומחמת זה שכחוהו, הרי זה אינו שכחה (מ"ז). והטעם כתב בתפא"י שכל שכחה שאינה מחמת עצמה אינה שכחה. ובשנות אליהו כתב שהוא כשכחה מחמת אונס. ובמשנה אחרונה כתב שהוא קנס לעניים באופן זה שבא השכחה מחמתם, אבל אם נתכסה מאליו על ידי עפר או קש הרי זה שכחה.

דרך קוצרי השדות היתה שהיו קוצרים השדה, ואחר כך עורמים את התבואה ערימות ערימות קטנות, ואחר כך מקבצים את כולן למקום אחד ועושים מהם עומרים, ומוליכים אותם משם למקום הדישה שהוא הגורן. ולא חייבה התורה בשכחה רק עומר שמוליכים אותו לדישה בגורן, אבל עומרים שנעשים לשם דבר אחר, או שלא מוליכים אותם אחר העימור לגורן, אין בהם שכחה.

משנה ח'

כט. באלו סוגי עומרים אין שכחה, ומדוע?

אמרה התורה כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה, ולמדנו מזה שכמו קציר אין אחריו קציר, שהרי אי אפשר לקצור את הקצור, אף עימור אין אחריו עימור, יצא עומר שאינו גמר מלאכה קודם הדישה. ולכן מי שעימר לעומרים, דהיינו שעשה עמרים קטנים, וסופו לעשות משנים ושלשה עומר אחד, אם שכח עומרים קטנים אלו אינם שכחה (מ"ה, רע"ב ד"ה ולעומרים). וכן יש שקוצרים התבואה ומגדישים אותה במקום אחד עד שתתאסף, ואז נושאים אותה למקום שדשים התבואה, ויש שמגדישים על גבי קרקע והוא הנקרא כובעות, כדמות כובע שמשימין בראש, ויש שמגדישים בחפירה בארץ, והוא הנקרא כומסאות, כלשון כמוס עמדי, ויש שמגדישים בעיגול כדמות אבן הרחיים והוא הנקרא חררה על שם שהחררה עגולה, בכל אופנים אלו אינו שכחה רק אם עימר על מנת להוליכו למקום הדישה, ושכחו (מ"ח).

ל. באיזה אופן אין שכחה לעומר אף שעימרו כדי להוליכו למקום הדישה, ובאיזה אופן יש לו שכחה אף שעימרו כדי להוליכו למקום שאינו גמר מלאכתו?

המעמר לגדיש, ורוצה שישארו באותו מקום ושם ידוש אותם, יש לו שכחה, ואם נמלך עליהם אחר כך להוליכם למקום אחר לדוש אותם, אין לו שכחה (מ"ח, רע"ב ד"ה ממנו). וכן להיפך, עימר כדי להוליכו למקום שאינו גמר מלאכה אין לו שכחה, ואם נמלך להוליכו למקום שהוא גמר מלאכתו, יש לו שכחה (מ"ח).

לא. האם יש סוגי עומרים שאין בהם שכחה בשום אופן?

לפי פירוש הראשון ברע"ב, מי שמעמר עומרים לעשות מהן כמין כובע בראש, שכך היו רגילין לעשות עטרות של שבולין ולשים בראש, וכן המעמר לכומסאות, שהם גם כן מין כיסוי לראש, אבל אינם גבוהים ובולטים למעלה ככובעות, אלא נכפפים למטה שאינו נראה כל כך, כמו שכתוב הלא הוא כמוס עמדי, וכן אם עימר לחררה, דהיינו קצר מעט ועימר כדי לגלגל עיסה לעשות חררה קטנה על גבי גחלים. בכל אופנים אלו אין שכחה (רע"ב ד"ה לכובעות - ד"ה לחררה).

פרק שישי

בית שמאי

הפקר פטור מן המעשר, במשנתנו נחלקו בית שמאי בית הלל מהו גדר הפקר לענין זה.

משנה א'

א. הפקיר אדם שדהו רק לעניים, האם נקרא הפקר, ומדוע?

לדעת בית שמאי מי שהפקיר לעניים ולא לעשירים דין הפקר יש לו, ופטור מן המעשר. ודעת בית הלל שאינו הפקר, עד שיפקיר אף לעשירים (מ"א). וטעמם של בית שמאי, שכתוב בלקט ופאה לעני ולגר תעזוב אותם, ומה בא ללמדנו מה שנאמר תעזוב אותם, אלא לימד על עזיבה אחרת, דהיינו הפקר, שהיא כמו לקט שכחה ופאה, מה לקט שכחה פאה לעניים ולא לעשירים, אף הפקר שהוא פטור מן המעשרות הוא אף אם הפקיר לעניים ולא לעשירים (רע"ב ד"ה בית שמאי). ובית הלל שחלוקים עליהם למדו ממה שנאמר בשמיטה והשביעית תשמטנה ונטשתה, מה בא ללמדנו מה שנאמר ונטשתה, אלא בא ללמד על נטישה אחרת, דהיינו הפקר, שהיא בשביעית, מה שביעית היא לעניים ולעשירים, אף הפקר איננו אלא אם כן הפקיר לעניים ולעשירים (רע"ב ד"ה אף).

ב. האם יש אופן שלא תהיה שכחה בעומר בגלל גדלו?

אם היו כל עמרי השדה בגודל של קב, ואחד העמרים הוא של ארבעת קבין ושכחו, לדעת בית שמאי, אינו שכחה (מ"א). וטעמם, שלקמן משנה ה' מבואר לדעת בית שמאי שאם שכח בשדה שלשה עמרים, הרי זו שכחה, אבל אם שכח ארבעה עמרים, אינה שכחה. וסוברים כאן בית שמאי שהואיל ויש בעומר זה כדי לחלק לארבעה עומרים קטנים, רואים כאילו יש בו ארבעה עומרים, ולכן אינה שכחה (תוי"ט ד"ה ואחר). וכן הדין אם היו עומרי השדה כל אחד של שני קבין ועומר אחד או יותר יש בו שמונה קבין, עומר זה אין בו שכחה, וכן הכל על דרך זו (תוי"ט שם). ובית הלל סוברים שלא אומרים שרואים אותו כאילו הוא כמה עומרים, ולכן גם עומר גדול כזה הוא שכחה (מ"א).

ג. האם עומר שיש בו יותר מארבעה קבין יש בו שכחה לדעת בית הלל, ומדוע?

מהטעם שכתבנו לעיל שבית הלל לא סוברים שאומרים רואים, אין חילוק בין אם היה בעומר ארבעה קבין או יותר, ובכל אופן יש בו שכחה. אמנם דעת הרמב"ם במשנה תורה וכן כתב הרע"ב בעדיות שעומר שיש בו יותר מארבעה קבין אין בו שכחה אף לבית הלל, ובאמת בנושאי כלים ובמפרשים כאן תמהו על כך וכתבו שאין לסברא זו טעם לכאורה (תוספות רעק"א אות נט, ועיין במשנה ראשונה).

ד. מה פירוש המילה הבקר?

הבקר היינו הפקר, ואות פ"א התחלפה באות בי"ת, כי אותיות שהם מאותו מוצא מתחלפות, והאותיות שמוצאן מן השפתים הם ב' ו' מ' ף' (תוי"ט ד"ה הבקר).

משנה ב'

ה. עומר שנטלו מן השדה להוליכו לעיר, ושכחו, האם הוי שכחה, ומתי?

לפירוש הראשון ברע"ב נחלקו בית שמאי ובית הלל בזה, שלדעת בית שמאי עומר שהחזיק בו להוליכו לעיר ונתנו בצד הגדר או בצד הגדיש, או סמוך לבקר וכלי המחרישה ושכחו שם, אינו שכחה, שהרי זכה בו, ולדעת בית הלל הרי הוא שכחה. אבל אם החזיק בו להוליכו לעיר ושכחו ולא הניחו אצל הגדר או אצל הגדיש, מודים בית הלל שאינו שכחה, כמבואר לקמן מ"ג (מ"ב, רע"ב ד"ה בית שמאי וד"ה ובית הלל). ולפירוש השני ברע"ב אם החזיק בו ואחר בך שכחו, אינו שכחה לכולי עלמא בכל אופן, במבואר לקמן מ"ג (רע"ב ד"ה ובית הלל).

ו. לפירוש הראשון ברע"ב, מה הטעם לדעת בית הלל שדוקא אם לא הניח את העומר ליד מקום מסוים אינו שכחה, ואם הניח שם הרי הוא שכחה?

בתוי"ט כתב הטעם שכשהניחו ליד מקום מסויים הרי הוא שכחה כששכחו, שמה שאמרה התורה ושכחת עומר בשדה הוא דוקא כששכחת מחמת עצמך ולא כשנגרמה השכחה על ידי דבר אחר, וכשלא הניחו ליד מקום מסויים נגרמה השכחה על ידי דבר אחר, דהיינו ששכח מחמת שלא הניח ליד מקום מסויים, אבל כשהניח ליד מקום מסויים לא היה מה שיגרום לו לשכוח, ושכח מחמת עצמו (תוי"ט ד"ה ובית הלל). והמשנה למלך ביאר שאם החזיק בעומר להוליכו לעיר, שוב אין בו שכחה, אלא אם הניחו ליד מקום מסוים הרי הוא כחוזר ממחשבתו הראשונה להוליכו לעיר, וחרי הוא כאילו לא נטלו להוליכו לעיר אלא להניחו במקום אחר, ושייך בו שכחה, אבל כל שלא הניחו במקום מסויים עדיין מחשבתו הראשונה עומדת במקומה, ולכן אין בו שכחה (תוספות רעק"א אות סא).

ז. האם יש אופן שבו שכח עומר שלא החזיק בו להוליכו לעיר, ואף על פי כן לא יהיה עומר זה שכחה?

לפירוש השני שברע"ב, לדעת בית שמאי אפילו עומר שלא החזיק בו כלל לא הוי שכחה, אם הניחו בצד הגדר או אצל הגדיש או סמוך לבקר או כלי המחרישה,